

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Märt Hallasoo

KROPOTKINI KÄSITLUS KAASAEGSE RIIGI KUJUNEMISEST JA
INIMÜHISKONNAST ENNE RIIKI

Bakalaureusetöö filosoofia erialal

Juhendajad: Kadri Simm (PhD), Roomet Jakapi (PhD)

Kaitsmisele lubatud

Juhendaja

allkiri, kuupäev

Tartu 2016

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	4
1. Elulugu ja vaated	5
1.1 Elu	5
1.2 Vaated.....	6
2. Eellugu	8
2.1. Riigi küsimus Kropotkini kaasajal	8
2.2. Loomuseisund ja ühiskondlik leping.....	9
2.3. Hobbes'i käsitus loomuseisundist	10
2.4. Kropotkini lähenemine loomuseisundile	10
3. Hõimud ja vähemuste võimu alged.....	12
3.1. Esimesed jäljed inimesest	12
3.2. Primitiivsed hõimud	12
3.3. Näited Kropotkini kaasaegsetest metslastest	13
3.4. Metslaste moraalsus	14
3.5. Võim hõimudes	16
4. Külakogukond ja vähemuste võimu teke	18
4.1. Hõimude korralduse muutus ja külakogukonna teke	18
4.2. Külakogukonna korraldus.....	19
4.3. Kropotkini kaasaegsed barbarid	21
4.4. Vähemuste domineerimise teke	22
5. Vabad kommuunid ja riigivõimu tugevnemine	26

5.1. Kommuunide tekke põhjused	26
5.2. Vaba kommuuni korraldus.....	29
5.3. Vabade kommuunide häving ja riigivõimu kindlustumine.....	31
5.4. Vastuhakud ja ülestõusud riigivõimu vastu	33
6. Järelkaja Kropotkinile	35
6.1. Kriitika.....	35
6.2. Andmete täpsus.....	36
7. Kokkuvõte	37
Kasutatud kirjandus	38
Summary	39

Sissejuhatus

Poliitikafilosoofias on väga levinud teooriad ja mõtteeksperimentid, mis on mõeldud põhjendamaks riigi olemasolu, näidates inimkonna elu ilma riigita väga negatiivse ja jubedana. Sellised ühiskondliku lepingu teooriad kalduvad ka kinnistama arvamust, nagu oleks ühiskondlik elu ilma riigita võimatu. Enamus poliitfilosoofe lähtuvad oma arutlustes ja teooriate konstrueerimisel kahjuks just neist samadest mõtteeksperimentidest, milledest üks levinuimaid pärineb Hobbes'ilt. Seejuures jäetakse tähelepanuta tõsiasi, et tegelikud faktid inimeste elu kohta niinimetatud loomuseisundis kinnitavad mõtteeksperimentidele vastupidiseid seisukohti. Sellest on käesolev töö ka innustatud.

Selles töös esitab autor vähem levinud, aga mitte vähem olulise, vastupidise seisukoha riigi tekkest ja inimeste elust ilma riigita Peter Kropotkini käsitluses, mis toetub tugevalt nii ajaloolistele kui ka antropoloogilistele faktidele. Autori eesmärgiks on näidata, et arusaam riigist kui ühiskonna alustalast ja kaitsjast on äärmiselt liialdatud, ning et loomuseisundis puudub oletatav kõikide sõda kõigi vastu. Käesolev töö on seetõttu ka üpris kirjeldava iseloomuga, lükkamaks ümber senised väärad arusaamad ning rajamaks alust edasistele uuringutele selles valdkonnas.

Töö koosneb kolmest mõttelisest osast. Esimesne osa koosneb peatükkidest 1-2, milles autor annab lühida ülevaate Kropotkini elust ja vaadetest, toetudes Woodcock'i, Marshall'i ja Morris'e töödele. Samuti esitab autor Kropotkini ja Hobbes'i käsitlused loomuseisundist ning Kropotkini poleemika ühiskondliku lepingu teooriaga. Teine osa moodustab töö põhiosa ja koosneb peatükkidest 3-5, milles autor esitab Kropotkini käsitluse inimkonna arengust erinevatel staadiumitel ja riigivõimu kujunemisest. Seejuures toetutakse Kropotkini enda teostele „*Mutual Aid: A Factor of Evolution*“ ja „*The State: Its Historic Role*.“ Töö kolmas osa koosneb üksnes kuuendast peatükist, milles autor pöörab veidi tähelepanu Kropotkinile suunatud kriitikale ja tema poolt esitatud andmete täpsusele.

1. Elulugu ja vaated

1.1 Elu

Peter Kropotkin sündis 1842. aastal ühte Venemaa kõrgeimasse perekonda, mis pärines otseliini pidi Rjurikute suguvõsast. Tema isa oli kehva ja õela iseloomuga, ema aga suri noorelt. Kuna Kropotkini isa ei olnud laste kasvatamisest huvitatud, ning kasuema neid ei sallinud, veetsid nad vennaga suurema osa lapsepõlvest teenijate ja pärisorjade seltskonnas, kellele neid lähendas ühise türannia all kannatamine. (Marshall 2008: 309)

Nooruses jäi Kropotkin ühel keisri auks tehtud vastuvõtul Nikolai I -le silma ja ta pandi kirja paažikorpusesse õppima asumiseks. Kropotkin lõpetas kooli parimate tulemustega ning veetis ka aasta keiser Aleksander II isikliku paažina. Selline asjade käik töötas hiilgavat karjääri, kuid Kropotkini huvi teaduse järele oli suurem. Paažikorpuse lõpetajatel oli privileeg valida endale ise üksus, kus teenistust jätkatakse. Olles kooli järel rahaliselt võimetu ülikooli astuma, eelkõige isa vastuseisu tõttu, määras Kropotkin oma edasiseks teenistuskohaks vastloodud Amuuri Kasakaväed. Suuresti mõjutasid tema otsust huvi geograafia vastu ning tõsiasi, et tol ajal olid erinevalt Venemaa Euroopa osast Siberis endiselt võimul reformimeelsed ametnikud. Siberis sai Kropotkin esmalt ülesandeks olemasolev vanglasüsteem üle vaadata, mille tulemusena kaotas ta usu vanglasüsteemi vajalikkusesse. Üritades olemasolevat olukorda parandada, kohtas ta Siberi ja Peterburi korrumppeerunud ringkondade vastupanu, mis viis omakorda usu kadumiseni riigivõimu vajalikkusesse. Siberis teenides võttis ta osa ka mitmetest uurimisretkedest Mandžuuriasse, viibides tihti põlisrahva seas. (Woodcock 1986: 156-159)

Oma Ida-Aasias sooritatud uurimisretkede põhjal koostas Kropotkin teooria Ida-Aasia mäestike ja platoode ehitusest, mis oli oma valdkonnas revolutsiooniline. Samuti panustas ta palju meie teadmistesse jääajast ja Ida-Aasia tasandike kuivamisest, milledest viimane oli rahvasterände põhjustajaks. Kropotkin oli tol ajal tuntud ühe maailma võimekama geograafina, kuid tema geograafia alane töö lõppes 1871. aastal, kui talle pakuti Vene Geograafiaühingu sekretärikohta. Ta lükkas selle pakkumise tagasi, tundes ebaausana võimalust teadlase elu poolt pakutavale kõrgemale naudingule, kui suur osa inimestest elas ilma leivatükita. (Woodcock 1986: 156-159)

Olles mõistnud, et intelligentide ja talurahva lähenemiseks ei olnud aeg veel sobiv, otsustas ta reisida Lääne-Euroopasse. Genfis veetis ta pikalt aega marksistide seas, kuid teda häirisid nende juhtide poliitilised kaalutlused ning ta otsustas tutvuda ka Internatsionaali teise poolega. Juras kohtus ta esmalt James Guillaume'ga, kes oli üks silmapaistvamaid anarhiste. Sealt sai ka alguse Kropotkini tuntus anarhistina. (*Ibid*: 1986: 164)

Venemaale naastes võttis Kropotkin osa revolutsioonilisest liikumisest Tšaikovski ringi liikmena. Selle eest ta ka 1874. aastal vahistati ja vangistati Peeter-Pauli kindlusvanglasse Peterburis. Peale kaheaastast üksikvangistust muutus Kropotkini tervis niivõrd halvaks, et ta saadeti sõjaväehaiglaga koos asuvasse vanglasse. Sealt leidis aset tema hilisem põgenemine 1876. aastal, misjärel ta emigreerus Inglismaale. (Morris 2004: 38)

Eksiilis olles viibis Kropotkin peamiselt Inglismaal, Prantsusmaal ja Šveitsis. Viimasest kahest saadeti ta välja ja Prantsusmaal ka vangistati, süüdistatuna tolleks ajaks juba laiali läinud Internatsionaali kuulumises. Tol ajal muutus Kropotkin üheks silmapaistvaimaks anarhistiks, seades anarhismi senise kollektivistliku kallaku asemele anarhokommunistliku suuna. Venemaale naases Kropotkin alles peale 1917. aasta revolutsiooni ning suri 1921. aastal. (*Ibid*: 39, 41-42)

1.2 Vaated

Kuigi Kropotkin oli üks oma aja silmapaistvamaid geograafe, on ta eelkõige tuntud anarhokommunismi edendajana. Tuntud on ka tema evolutsioonibioloogia alased tööd, millega ta lükkab ümber neodarvinistide ja sotsiaaldarvinistide väited, nagu oleks evolutsiooni põhiteguriks liigisisene konkurents. Selle asemel rõhutab ta tolaegsetele vene bioloogidele omaselt liigisisese koostöö ja üksteise aitamise olulisust, mida on looduses konkurentsist rohkem näha. Seda ideed on tänapäeva bioloogid taasavastamas. (Morris 2004: 148-149)

Koostöö ja vastastikune abistamine evolutsiooni teguritena on Kropotkini jaoks olulised ka eetika juures. Üritades luua objektiivset eetikat, otsis ta seda justnimelt inimese bioloogilisest loomusest. Tema jaoks ei koosnenud eetika mingitest inimestest sõltumatutest printsiipidest, vaid ta nägi eetikat ühiskonnaga kaasas käiva nähtusena. Moraal ja eetika ei ole seega midagi fikseeritud, vaid on ühiskondliku eluga kaasneva kollektiivse õigluse arusaama muutumine

harjumuseks. Seega on eetika pidevas arengus, mida me Kropotkini järgi inimühiskonna ajalugu vaadates ka näeme. (Marshall 2008: 320)

Nähes moraali alusena ühiskonna arengut, tõi Kropotkin välja kolm moraali põhitegurit: vastastikune abi, õiglus ja eneseohverdamine. Neist viimast pidas ta üksnes inimestele omaseks ja see väljendub heategevuse või suuremeelsuse näol ning seda võiks nimetada ka altruismiks, kuigi Kropotkinile endale see mõiste ei meeldinud. Kõik kolm tegurit on inimloomuses ja moodustavad ühe terviku. Kropotkin nägi looduse ja ajaloo uurimisest tulenevalt ka kahte inimliku kalduvust: ühelt poolt kalduvust suuremale sotsiaalsusele ja vastastikusele abistamisele, teisalt aga kalduvust suuremale individualismile, millega kaasneb potentsiaalne inimliku õnne ja vabaduse kasv. Sellest tulenevalt oletas ta ka, et inimühiskonnas on kaks komplekti vastandlikke tundeid: ühed, mis seostuvad võitlusega, vabadusega ja enese säilitamisega, ning teised, mis seostuvad vastastikuse sümpaatiaga ja sotsiaalse ühtsusega. Esimesed viivad inimest teiste allutamisele omaenda eesmärkide nimel, teised aga ühinemisele ühiste eesmärkide saavutamiseks. Kropotkini eetikat teooria põhiideeks ei ole mitte nende kahe kalduvuse vahel kompromissi leidmine, vaid sünteesida need kaks kalduvust kokku. Seega oli Kropotkini järgi eetika peamiseks eesmärgiks luua ühiskonnas seisund, milles oleks tagatud kõigi heaolu koos iga eraldiseisva olendi suurima õnnelikkusega. Kropotkini jaoks ei tähendanud kõigile heaolu tagamine indiviidi ohverdamist, vaid see pidi omakorda panema aluse isiksuse suurimale arengule. (Morris 2004: 153-155)

Kropotkini anarhokommunismi teooria toetub tema eetika käsitlusele, esindades ühiskonnakorraldust, mis tagab nii heaolu kõigile, kui ka indiviidi vabaduse. Anarhokommunistlikus ühiskonnakorralduses puuduvad ebavõrdsus ja eraomandus, mis asendatakse vabatahtliku koostööga. Tööst keeldujatele tagatakse küll eluks vajalik, kuid samas satuvad nad ka avaliku arvamuselise halvaks alla. (Woodcock 1986: 169-170) Siiski ei peeta avaliku arvamuselise tühimust vajalikuks, vastupidi, ühiskondlikud tavad peavad arenema suunas, mis takistab sellise tühimuse teket.

2. Eellugu

2.1. Riigi küsimus Kropotkini kaasajal

Kaasaegse riigi kujunemisest ülevaate andmine oli Kropotkini jaoks oluline toleaege sotsialismileeri lõhenemise tõttu riigi küsimuses. Ta tõdeb, et sotsialismileeri erinevatel osapooltel on küll kõigil sama lõppsiht, kommunistlik ühiskond ilma riigita, kuid teed selle suunas on erinevad. Ühelt poolt toob ta välja need, kes loodavad saavutada sotsiaalset revolutsiooni riigi abil ja kasutada riiki, kui juba olemasolevat institutsiooni, revolutsiooni tarbeks ära. Teisal aga on need, kes näevad riiki takistusena revolutsioonile, ning suurima takistusena vabadusele ja võrdsusele. Neist viimaste sekka kuulus ka Kropotkin ise. (Kropotkin 1896)

Süvenedes kaasaegse riigi kujunemisse, üritas Kropotkin tuua välja riigi olemuse, ehk rolli, mida see ühiskonnas omab. Riigi olemuseks on tema jaoks säilitada privilegieeritud ühiskonnakihtide eeliseid ning demokraatlik riik ja esindusvalitsus ei ole erandid. Samuti on kaasaegse riigi teke Kropotkini jaoks tugevalt seotud ka kapitalismi tekkega, mis tema arvates on lahutamatud mõisted. Seega oli marksistide poolt väljapakutud kapitalismi kaotamine riigi bürokraatiavõrgustiku säilitamisega tema jaoks illusoorne. (Morris 2004: 191-203) Sotsialism, või kommunism, koos riigiga toob Kropotkini sõnul endaga kaasa kõige talumatuma türannia ning hilisem ajalugu on seda üksnes kinnitanud. Seega, püüeldes ühtsuse poole sotsialismileeris, üritas Kropotkin riigi olemuse tabamisega näidata, et sotsialismi saavutamine riigi abil on võimatu. Samal ajal üritas ta aga ka näidata, et inimesed on elanud suurema osa ajaloost ilma riigita, ning et kommunism, mille poole ta oma kaasaega uskus nägevat liikumas, ei ole inimkonna jaoks täiesti uus korralduse vorm.

Täpsustama peab ka Kropotkini arusaama riigist. Riigi all peab Kropotkin silmas kapitalismiga kaasnevat kaasaegset tsentraliseeritud riiki. Kaasaegset riiki eristab varakeskaegsetest riigikestest eelkõige seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ühte koondumine, millega kaasneb eluvaldkondade allutamine riigiametnike kontrollile ning elanike reaalse poliitilise võimu kadumine ka kohalikul tasandil. Käesolevas töös on riigi mõistet kasutatud just ülalmainitud tähenduses. Selles tähenduses oli Kropotkini jaoks varasemalt riigiks olnud üksnes Rooma, mille eeskujul kaasaegne riik loodi. Meie tsivilisatsioonis, mille all Kropotkin peab silmas Rooma lagunemise järel Euroopasse

rännanud barbarite tsivilisatsiooni, ei ole aga riiki sellisel kujul varasemalt olnud. Kaasaegse riigi kujunemist uurides järgibki ta kaasaegse riigi kujunemist nende barbarite seas.

2.2. Loomuseisund ja ühiskondlik leping

Alustagem sellest, mida poliitikateoorias tuntakse loomuseisundina ehk seisundina, kus inimkond oli enne riigi tekkimist. Tuntuimad ühiskondliku lepingu teoreetikud, kelledest võiks mainida Hobbes'i, Locke'i ja Rousseau'd, nägid loomuseisundit olukorrana, kus inimesed elasid väikeste hajutatud perekondadena, omades väga piiratud läbikäimist. Sellises seisundis ei olevat olnud midagi õigluse ja seaduste taolist, kuna polnud nende kehtestajat. Sellisena nägid need teoreetikud riigieelset seisundit, ning erinedes üksnes oma lähenemise suundades - Hobbes üritades tõestada absolutistliku monarhia ülimumust, Locke aga vabariiklikku lähenemist - järeldasid nad kõik, et ühiskonna tekkimiseks oli vaja luua ühiskondliku lepingu läbi riik. Nähes riigis ühiskonna - ja seeläbi ka kõige positiivse - loojat, kinnistasid nad hilisemas mõttevoos arvamuse, nagu olekski ühiskond ja hüved üksnes riigi tõttu olemas.

Sellest tuleb ka Kropotkini vastandumine ühiskondliku lepingu teooriatele. Ta vastandub ühiskondliku lepingu teooriatele, pidades neid aegunudteks ja reaalsusest kõrvalekalduvateks, hoolimata nende positiivsest rollist monarhide jumalike õigustega võitlemisel. Ühiskondliku lepingu teoriast on Kropotkini järgi kujunenud ka arvamus, et valitsused on säilitanud oma rolli rahuhooldajate ja inimkonna tsiviliseerijatena. (Kropotkin 1896: ptk 2)

Kropotkin astub eriti vastu Hobbes'ist tulevale seisukohale, justkui oleks loomuseisund kõikide sõda kõigi vastu. Ta näeb problemaatilisena seda, et kuigi olemasolevad faktid lükkavad sellise käsitluse ümber, jätkavad paljud mõtlejad Hobbes'ist lähtudes metslaste elu kujutamist pideva üksteisega konkureerimisena. Nendest tõstab ta esile ühe tuntuima darvinisti Huxley, kes omistas primitiivsete inimeste elule pideva vaba võitluse vormi. (Kropotkin 2013: 46) Siinkohal peab täpsustama Kropotkini termineid. Metslaste all peab ta silmas kütte-korilasi, barbarite all küldades elavaid maaviljelejaid, primitiivsete hõimude või rahvaste all aga primitiivseid kütte-korilasi.

2.3. Hobbes'i käsitlus loomuseisundist

Hobbes nägi inimesi loomupäraselt kehalistelt ja vaimsetelt võimetelt võrdsetena. Sellisest võimete võrdsusest tekib inimeste vahel ebakindlus, sest võimete võrdsusest tulenev võrdne lootus oma eesmärgi saavutada, teeb kahest sama eesmärgi püüdlevast inimesest vaenlased. Ebakindlus aga tekitab sõda, mis Hobbes'i käsitluses ei tähenda üksnes aktiivset võitlemist, vaid ka pidevat psühholoogilist valmisolekut selleks. (Hobbes 1985)

Selline pidev sõjaseisund on Hobbes'i järgi loomuseisundis paratamatu, kuna puudub neist kõigist kõrgemal olev jõud. Sellise jõu puudumise tõttu pole ka seadusi ja seega ka õiglust. Õiglus ja ebaõiglus seostuvad inimesega ühiskonnas, aga loomuseisundis pole ühiskonda, mille asemel on kõikide sõda kõigi vastu. Hobbes'i kirjeldatud loomuseisundis on inimese elu „üksildane, vilets, ohtlik, elajalik ja lühike,“ ning sellest saab väljuda üksnes riigi loomisega. (*Ibid*)

Riik luuakse ühiskondliku lepinguga ja koos sellega tekib ka ühiskond. Hobbes eristab inimühiskonda loomade, nagu mesilaste ja sipelgite, ühiskondadest. Selleks toob ta mitu põhjust, milledest väärub siinkohal märkimist viimane, mille järgi tekib ka loomade ühiskond kokkuleppe tagajärjel. Seejuures on aga loomade omavaheline kokkulepe loomupärane, inimeste kokkulepe aga lepingu alusel, kunstlik, ning seetõttu on vaja ka mingit võimu selle kokkuleppe kindlaks ja püsivaks tegemiseks. (*Ibid*) Hobbes'i jaoks on inimühiskond seega midagi kunstlikku, mille kooshoidmiseks on vaja absoluutset võimu omavat riiki.

2.4. Kropotkini lähenemine loomuseisundile

Erinevalt Hobbes'ist, et pea Kropotkin inimühiskonda kunstlikuks, vaid loomupäraseks. Kropotkin näeb sarnaselt Darwinile sotsiaalsuses inimese evolutsiooni peamist tegurit, vastupidist väitvaid hilisemaid darviniste, nagu Huxley, peab ta ekslikeks. Kui sajand varem (18. sajand) idealiseeriti metslast ja tema elu loomuseisundis, siis Kropotkini sõnul laskusid tema kaasaegsed teise äärmusesse, hakates õhinal tõestama inimese põlvnemist loomast, ning mitte olles kursis loomade elu sotsiaalsete aspektidega, kujutlesid metslasele kõiksugu „elajalikke“ omadusi. Selliseid liialdusi peab Kropotkin isegi Rousseau idealiseeringust ebateaduslikumaks: „Metslane ei ole vooruse kehastus, ega ole ka „metsluse“ ideaal. Kuid

primitiivsel inimesel on üks karmi eluvõitluse vajadustest väljatöötatud ja säilitatud omadus – ta samastab enda olemasolu hõimu omaga, ning ilma selle omaduseta ei oleks inimkond iial saavutanud taset, mille see praegu saavutanud on.“ (Kropotkin 2013: 65-66) Metslaste elu juhib lõputu hulk kirjutamata reegleid, tavaõigus, mis on nende ühine arusaam heast ja halvast – hõimule kasulikust ja kahjulikust. Nende sündsusreeglid võivad mõnikord minna äärmuslikeks ja pärineda ebausust ning metslane võib näha üksnes oma tegude otseseid tagajärgi, olles võimetu nägema ette kaudseid ja kaugeleulatuvaid tagajärgi, kuid sellest hoolimata allutakse tavaõigusele. Hõimuisene solidaarsus on täielik, kuid ei laiene teistele hõimudele ega klannidele. Näiteks võivad sõja ajal äärmiselt julmad teod pälvida hõimu imetluse, hõimuiseselt ei ole aga sellised teod mõeldavad. (*Ibid*: 67)

Kropotkin toob välja, et arvamus, mille järgi inimloomuse tuumaks on sõdimine ja rõhumine ning et üksnes tugev võim saab kehtestada rahu, toetub ajaloo väärle tõlgendamisele. Ta väidab, et sarnaselt kaasaegsetele ajaloolastele pöörasid mineviku ajaloolased ja kroonikud eelkõige tähelepanu dramaatilistele aspektidele – sõdadele, võitlustele, lahingutele, kannatustele. Neid aspekte liialdades pööravad ajaloolased vähe tähelepanu sellele, mis moodustab igapäevase elu sisu, milleks Kropotkini järgi on sotsiaalsed instinktid ja kombed. Sama tegid ka mineviku kroonikud, mida näitab Kropotkini arvates ajalooliste dokumentide sarnane iseloomujoon – nad käsitlevad rahu rikkumisi, mitte rahu ennast. (*Ibid* 69-70)

Vastupidiselt ühiskondliku lepingu teoreetikutele, ei näe Kropotkin algelist inimest elamas eraldiseisvate isoleeritud perekondadena. Ta väidab, et kui jätta välja mõned erandid kiskjate näol, elavad kõik liigid ühiskondades. Elu ühiskonnas annab tema järgi olemusvõitluses eelise (mõte, mida ta arendab põhjalikult *Mutual Aid*-i esimeses kahes peatükis ja mille õigsust on ka hiljem kinnitatud) ja „ei ole vähimatki kahtlust, et esimesed inimlike tunnustega inimolendid juba elasid ühiskondades. Inimene ei loonud ühiskonda, ühiskond oli olemas juba enne inimest“. (Kropotkin 1896: ptk 2)

3. Hõimud ja vähemuste võimu alged

Kropotkini jaoks ei ole inimkonna evolutsioon toimunud katkematu jadana. Tsivilisatsioon on mitmel korral tekkinud ja lõppenud, alates mujal uuesti. Kuid seejuures on iga tsivilisatsiooni areng järginud sama skaalat alustades suguvõsadest ja lõpetades kaasaegsete institutsioonidega. (Kropotkin 2013: 70-71) Seega saab tema väitel olemasolevate hõimude kirjeldust kasutada tegemaks oletusi meie tsivilisatsiooni barbaritele eelnenud metslaste eluviisi kohta. Sellest tulenevalt võtab autor järgnevalt vaatluse alla Kropotkini käsitluse hõimustaadiumist.

3.1. Esimesed jäljed inimesest

Kropotkini väitel näitavad jääajast või sellele järgnenud ajast pärinevad esimesed jäljed inimesest, et juba tol ajal elasid inimesed ühiskondades. Seda järeldeb ta leiukohtades olevast tööriistade arvukusest ja tolleaegsete majutuskohtade, koobaste, lähestikusest paiknemisest. Seejuures toetub ta Lubbock'i ja Lartret'i uuringutele. (*Ibid*: 47-48)

Antropoloogiale toetudes ei näe ta inimese lähtepunktina mitte perekonda, vaid hõimu, klanni. Perekonda kui sellist peab ta üsna hiljutiseks nähtuseks, millele eelnevate kümnete tuhandete aastate jooksul oli inimkond juba välja arendanud terve rea tavaid ja kombeid. (*Ibid*: 47)

3.2. Primitiivsed hõimud

Kuigi primitiivsetel hõimudel puudus perekond, ei olnud nad siiski juhuslikult kokkutulevad meeste ja naiste kogumid, vaid nad allusid kindlale korraldusele, mida Kropotkin nimetab Morgan'i järgi klannikorralduseks. Sellisele üksnes avaliku arvamuse poolt jõustatud korraldusele allunud metslane ei saanud olla mingil juhul ohjeldamatute ihadega elajas, kellena teda tihti kujutatakse (*Ibid*: 50-51) Kuigi primitiivsetes hõimudes ei olnud eraldiseisvat perekonda, oli enamasti siiski põlvkondade vaheline jagunemine, ning olid kehtestatud piirangud eri põlvkondade vaheliste seksuaalsuhete ennetamiseks. Jälgi sellest

võib Kropotkini sõnul leida paljude tema kaasaajal eksisteerinud hõimude seast, ning ka paljude rahvaste keeltest, tavadest ja uskumustest. (Kropotkin 1896: ptk 2)

Sellised primitiivsed hõimud elasid algelises kommunismis: jahist ja toidukogumisest võttis osa kogu hõim tervikuna, puudus omandi kuhjumine kellegi kätte, sest kogu isiklik vara hävitati peale surma lahkunu hauaplatsil. Selliste tavade jäljed on säilinud ka paljude kaasaegsete rahvaste kommetes, näiteks: „Hiinlased põletavad surnu omandist tehtud paberist mudeleid, ning sõjaväelise juhi matustel saadavad tema hobune, mõõk ja autasud teda hauani.“ (*Ibid*: ptk 2)

Samuti puudus Kropotkini järgi nende hõimude seas Hobbes'i poolt välja pakutud kõikide sõda kõigi vastu: „Inimelu põlgamise asemel vihkasid need primitiivsed inimesed tapmist ja verd. Verevalamist peeti niivõrd oluliseks küsimuseks, et iga valatud verepiisk - mitte ainult inimeste, vaid ka mõndade loomade - nõudis, et kallaletungija kaotaks võrdse koguse enda verd.“ (*Ibid*: ptk 2)

3.3. Näited Kropotkini kaasaegsetest metslastest

Kropotkin toob oma väidete kinnituseks näiteks mitmed tema kaasaajal olemasolnud metslasrahvad (st kütid-korilased). Bušmane peab ta äärmiselt primitiivseks rahvaks, kes on väga vähe arenenud. Neil puuduvad isegi elamud ja nad elavad maasse kaevatud aukudes, mida aeg-ajalt kaetakse sirmidega. Bušmanid elasid väikestes hõimudes, mis võisid aeg-ajalt olla omavahel ühinenud, tavatsesid ühiselt jahti pidada ja saak jagati seejuures tülitsemata. Samuti tuuakse esile nende kiindumust seltsimeeste vastu, haavatute eest hoolitsemist, heasüdamlikkust, lubaduste pidamist ja omakasupüüdmatus. (Kropotkin 2013: 52-53)

Ka hotentotte iseloomustavad sarnased sotsiaalsed kombed. Neid iseloomustavad ausameelsus, täpsus, vooruslikkus, lahkus ja heatahtlikkus. Kropotkin toob hotentottide juures välja ka tema sõnul metslastele universaalselt omase kombe toitu alati teisega jagada. Seejuures viitab ta Kolben'i teosele „*The Present State of the Cape of Good Hope*“ ja Waitz'i „*Anthropologie*“-le. (*Ibid*: 53) Selliseid iseloomustusi toob ta välja väga mitmete metslasrahvaste kohta. Samas ei näita ta metslaste kombeid ilustatuna, tõdedes, et ka veritasud ja hõimudevahelised sõjad on mõndade hõimude seas tavalised. Näiteks papuuade seas, on

vaenud tema sõnul üsna tavalised ja seda ebausust tulenevalt. Nimelt usuvad nad, et iga tühiseimagi haiguse põhjustajaks on mõni vaenlane ja tema väljaselgitamise järel korraldatakse tema küla vastu röövretk (üldiselt leitakse vaenlane olevat mõnest naaberkülast). (Kropotkin 2013: 56) Ta toob välja ka olulise, hiljem paljude poolt kinnitatud fakti, et hõimuseselt sellist võitlust ei toimu.

Kropotkini toob näitena ka eskimod, aleuudid ja tlingitid, nähes neid väga lähedasena sellele seisundile, milles inimene võis olla jääajal. Tema kirjeldus nende elust, mille andmisel toetub ta Rink'i teosele „*The Eskimo Tribes*,“ kinnitab samuti Kropotkini väidet inimeste hõimupäritolu kohta. Nende rahvaste tööriistad on vaevu erinevad paleoliitikumi inimese omadest, paljud neist hõimudest ei tunne veel kalapüüki, nad oskavad küll kasutada rauda, kuid hangivad seda eurooplastelt või hukkunud laevadelt. Nende primitiivne sotsiaalne korraldus on siiski juba väljunud kogukondliku abielu staadiumist ja nad elavad perekondades, mille sidemed ei ole eriti tugevad, arvestades, et mehi ja naisi vahetatakse tihti. Seejuures jäävad perekonnad siiski klannideks ühendatuks, ning selline kogukondlik elu on võimaldanud säilida austusel kogukondlike huvide vastu, mis Kropotkini sõnul eskimoid iseloomustab. Veel toob ta Rink'ile viidates välja, et ainsaks kohtunikuks on nende juures avalik arvamus, ning karistuseks raturikkujate häbistamine rahva silmis. Eskimote elu on rajatud ka primitiivsele kommunismile: kogu jahi- ja kalasaak kuulub tervele klannile. Kohati oli aga juba tol ajal taanlaste mõjul eskimote tavade sekka tekkinud eraomand, ning neil kujunesid tavad eraomandi kuhjumisest tekkivate ebamugavuste vältimiseks: aleuutidel oli kombeks korraldada teatud aastaajal suur pidu, mille jooksul kogu oma vara laiali jagati. See komme on laiemalt levinud, ning Kropotkin toob välja, et ka Jacobsen mainib seda aset leidvat Beringi väina ääres ning Sproat Vancouveri indiaanlaste seas. Kropotkin näeb seda tavana vältimaks sotsiaalse ebavõrdsuse teket, mis võiks klanni ühtsust häirida. (*Ibid*: 56-58)

3.4. Metslaste moraalsus

Kropotkin iseloomustab ka eskimote moraalsust aleuutide näitel, toetudes vene misjonäri ja hilisema Moskva ja kogu Venemaa metropoliidi Veniaminovi memuaaridele. Aleuudid hoolivad väga oma lastest, nälgides ise toidupuuduse ajal ja andes oma toidu lastele. Nad ei kaldu varastama, mis ei tähenda, nagu nad ei varastaks üldse. Aleuudid peavad häbiväärseks:

Vältimatu surma kartmist; vaenlaselt armu palumist; ilma kunagi vaenlast tapmata suremist; varguses süüdimõistmist; sadamas paadi ümberajamist; tormise ilmaga merele mineku kartmist; pikal rännakul esimene olemist, kes toidupuudusel töövõimetus muutub; ahnuse ülesnäitamist saagi jaotamisel, mispuhul igaüks annab enda osa ahnitsejale tema häbistamiseks; kogukondliku saladuse avaldamist oma naisele; kahekesi jahiretkel olles saagist parema osa mittepakumist oma kaaslasele; oma vägitegudega uhkustamist, eriti väljamõeldud tegudega; kellegi kallal halvaksanuga näägutamist. Samuti anumist; oma naise hellitamist teiste inimeste seltskonnas ja temaga tantsimist; isiklikult kauplemist: müük tuleb alati sooritada läbi kolmanda isiku, kes hinna määrab. Naisterahvale on häbiks mitte osata õmblemist, tantsimist ja kõiksugu naistetöid; oma mehe ja laste hellitamist, või isegi oma mehega rääkimist võõra juuresolekul. (Kropotkin 2013: 59)

Kropotkin toob välja, et ka Austraalia pärismaalasi on sarnaselt kirjeldatud.

Samas väidab Kropotkin, et metslaste elu mitmed osad jäävad eurooplase jaoks mõistmatuks. Eriti võib mõistmatust tekitada vastuolu, mis tundub olevat metslaste kõrge hõimusolidaarsuse ja heatahtlikkuse kirjelduste ning lapsetapu, vanurite hülgamise ja veritasu kirjelduste vahel. Kropotkin seletab selliste kommete olemasolu vajaduse survega, mille tõttu võivad armastavad vanemad lapsetappu praktiseerida. Ta näeb lapsetapu kommet sündimuse piiranguna, mis on põhjustatud primitiivsete rahvaste suutmatusest kõiki lapsi üles kasvatada. Elatusvahendite hulga suurenemisel aga hülgevad metslased lapsetapu praktiseerimise koheselt. Samuti on nad leiutanud igasuguseid abinõusid vastsündinute elu säästmiseks, nagu õnnetud ja õnnelikud sündimise päevad (mingil kindlal nädalapäeval sündinud lapsed surmatakse või jäetakse ellu). Kropotkin toob näiteks jällegi Veniaminovi, kes suutis lapsetapu peatada, varustades neid leiva ja kalapüügivahenditega. Sama kehtib ka vanurite hülgamise kohta. (*Ibid*: 60-61)

Sarnased järeldused teeb Kropotkin kannibalismi kohta, mida ta peab samuti üksnes vajadusest tekkinud kombeks. Ta toob välja, et kui liha ja värske veri on ainsad metslaste poolt tuntud taastusravimid, siis on karmis kliimas elades metsloomade puudumisel kannibalismi tekkimine küllaltki möödapääsmatu. Samuti toob ta välja, et ka eurooplased on sellistel juhtudel kannibalismi omaks võtnud. Sellised mõtted kannibalismist nagu esinesid

Mehhikos ja Fidžil, tekkisid Kropotkini sõnul ebausku ja religiooni tulemusena, ning sellega käis kaasas tugev preestrite klass ja keerukas teoloogia. (Kropotkin 2013: 62-63)

Siiski ei olnud Kropotkini arvates tegu idealiseeritud minevikuga, kus vägivald puudus, ja ta tõdes, et „kui erineva päritolu, nahavärvi ja keelega hõimud kohtusid oma ümberasumiste käigus, lõppes see tihti sõjaga.“ (Kropotkin 1896: ptk 2) Samas lisab ta sellele asjaolu, et sellistest sõdadest tuleva vägivalda halbu tagajärgi püüti juba tol ajal piirata:

On tõsi, et isegi siis otsisid inimesed võimalust teha sellised kohtumised rahumeelsemaks. Traditsioonid, nagu Maine, Post ja Nys on väga hästi näidanud, olid juba siis arendamas algeid sellest, millest aja jooksul sai rahvusvaheline seadus. Näiteks ei võinud küla rünnata, ilma selle elanikke hoiatamata. Kunagi ei sõندانud keegi tappa naiste kasutataval, allikale viival teerajal. Ning tihti oli rahutegemiseks vajalik võrdsustada mõlemal poolel tapetud inimeste arv. (*Ibid*: ptk 2)

Kuid hoolimata sellistest kommetest, ei laienenud solidaarsus klanni või hõimu piiresst väljapoole ja erinevate klannide- või hõimudevahelised tülid võisid lõppeda vägivaldaga. (*Ibid*: ptk 2)

Tollest ajast arenes ka hõimude õiglusemõistmine silm-silma vastu printsipiina. Välja oli ka arenenud hulgaliselt ühiskondlikke tavasid ja koodeks hõimu kõlblusest, mida hoiti alal üksnes tavade, kommete ja traditsioonidega. (*Ibid*: ptk 2)

3.5. Võim hõimudes

Kropotkin tõdeb, et primitiivsetel hõimudel olid oma ajutised juhid posijate ja seadusandjate näol. Neist esimesed üritasid saavutada suuremat võimu oma teadmiste abil loodusest, teised aga seaduste ja vanasõnade meeldejätmisest. Kuid selline võim ei omanud siiski kaasaegsele riigile omast sõjalise võimu, seadusandja ja kiriku ühendatust:

On ütlematagi selge, et julged, kartmatud ja eelkõige ettevaatlikud, said samuti ajutisteks juhtideks võitlustes teiste hõimudega või ümberasumiste ajal. Kuid ei olnud mingit liitu „seaduse“ kandja (see, kes teadis peast traditsioone ja mineviku

otsustusi), sõjapealiku ja posija vahel; riik ei olnud osa nendest hõimudest rohkem, kui see on osa mesilaste või sipelgate ühiskondadest, või meie kaasaegsete patagoonlaste ja eskimote seas. (kropotkin 1896: ptk 2)

Selline inimkonna arengufaas püsis tuhandeid aastaid, ning Rooma Impeeriumi lagunemise järel Euroopasse elama asunud hõimud olid sellest faasist alles edasi arenemas. (Ibid: ptk 2)
Senine hõimufaas hävis rahvasterände käigus, milles mitmed erinevate päritoludega hõimud sulandusid. Senini oli hõim rajanenud ühisele päritolule ja esivanemate kultusele, kuid rahvasterände käigus purunesid vanad sidemed ja nende asemele tekkisid uued maa ühisomanduse näol. (Ibid: ptk 2)

4. Külakogukond ja vähemuste võimu teke

Hõimu staadiumile järgneb Kropotkini väitel kõikide tsivilisatsioonide puhul paratamatult külakogukonna staadium, selline staadiumite järgnemine on tema järgi universaalne. Külakogukonna staadiumis võib näha muuseas ka võimu selgemat koondumist mingite inimgruppide kätte, mis omas olulist rolli hilisema riigi tekke juures. Järgnevalt vaatabki autor Kropotkini käsitlust külakogukondadest.

4.1. Hõimude korralduse muutus ja külakogukonna teke

Rahvasterände ajal toimus hõimude ühiskondlike institutsioonide uuenemine, mis oli tingitud keerulisest olukorrast, mille ränne kaasa tõi. Oma esimeste kokkupuudete ajal roomlastega olid nii keldid, skandinaavlased, slaavlased kui ka teised hõimud just selles ühiskondliku korralduse üleminekuperioodil. Senised ühisele päritolule toetuvad klanniliidud, mis neid tuhandeid aastaid koos olid hoidnud, said toimida üksnes seni, kuni sugukonnas või klannis endas ei olnud eraldiseisvaid perekondi. Tol ajal aga oli eraldiseisev patriarhaalne perekond klannide sees arenemas, ning sagedased ränded ja sõjad kiirendasid eraldiseisva perekonna väljakujunemist. Samal ajal lagunesid senised sugulusel põhinevad liidud hõimude laialimine kute ja võõrastega segunemise tõttu, mis seadis barbarite (st küla elavate maaviljelejate) ette valiku, kas muutuda lõtvadest perekondade kogumikest koosnevateks klannideks, mille puhul rikkamad saanuks kehtestada oma võimu teiste üle, või leida mingi uus korralduse vorm. Selleks korralduseks sai külakogukond, mis hoidis neid koos järgneva viieteistkümnne või enama sajand jooksul. Seniste arusaamade asemele ühisest päritolust kerkis ühendava tegurina arusaam ühisest territooriumist, mis omandati või mida kaitsti ühiste pingutustega. Ka ühised jumalad omandasid peagi kohaliku territooriumi iseloomujooned, ning veresugulusel põhinevate liitude asemele tekkisid territoriaalsed liidud. Uue korraldusega sai perekond iseseisvuse ja külakogukond ei omanud õigust sekkuda perekonna siseellu, mis varemalt oli hõimul lubatud, andes sellega rohkem vabadust isiklikuks algatuseks. (Kropotkin 2013: 71-72)

Külakogukonda näeb Kropotkin universaalse evolutsioonifaasina, mis oli klannikorralduse loomulik tulem. Seda näitab tema sõnul külakogukonna perioodi olemasolu kõikide rasside ja

rahvaste seast. Kuna külakogukond oli loomuliku arengu tulemus, ei olnud see ehituselt kõikjal ühesugune. Kropotkini järgi oli see liit perekondade vahel, kes arvasid omavat sama päritolu ja omasid ühist territooriumi. Mõndade kogukondade puhul kasvasid perekonnad väga arvukaks, moodustades „ühendatud perekonna.“ Teistes kohtades aga ei omandanud perekonnad samu mõõtmeid. Kuid olenemata perekondade tüübist, jäid nad külakogukondadeks ühendatuks. Mitmed külad moodustasid omakorda hõimu ja hõimud ühinesid konföderatsioonidesse. (Kropotkin 2013: 73-74)

4.2. Külakogukonna korraldus

Kui klannides reeglina isikliku omanduse pärimist ei tunnustatud, siis külakogukonnas oli isikliku varanduse kogumine ja pärilik edasikandumine täielikult tunnustatud. Samas toob Kropotkin välja, et päritav varandus omandati üksnes liigutatava omandi näol, nagu kariloomad, tööriistad, relvad ja elumaja. Maa eraomandust külakogukond ei tunnistanud. Maa oli hõimu või hõimkonna ühisomand, millest osa omas külakogukond üksnes seni, kuni hõim nõudis maade taasjagamist. Metsade raadamine ja preeriade kündmine tehti ühiselt ja alati kogukonna nõusolekul, ning puhastatud platse sai iga perekond kasutada teatud aastate jooksul, misjärel see kogukondliku maa osaks muutus. Kropotkin toob ka välja, et maa eraomanduse ja igavese omanduse arusaamade tekkeks läks vaja pikaajalist Rooma õiguse ja kristliku kiriku mõju, ning et vähesed jäljed maa eraomandusest tollel perioodil on leitavad üksnes nende hõimkondade seast, mis olid mõnda aega olnud Rooma mõju all (nagu bataavlastel, Gallia frangid). (*Ibid*: 74-75)

Kui vanade sugukondade juures oli reeglits ühine kalapüük, ühine jahipidamine või ühine viljapuuaedade või istanduste harimine, siis barbarite külakogukonnas sai reeglits ühine põllumajandus. Ta toob välja, et kui antiikkirjandusest on otsesed tõendid selle kohta harvad, siis ei ole vastavate tõendite puudus probleemiks mõndade teutooni hõimude, nagu frankide, vanade šotlaste, iirlaste ja kõmrite seas. Selle tava hilisemaid jäänukeid on aga lugematult, ning Kropotkin toob välja, et veel tema sajandil oli Bretogne'i poolsaarel Morbihanis ühine maaviljelus tavaline. Samamoodi oli ühine töötamine tavaline Kaukaasia hõimude, vene talupoegade, nagu ka mitmete Brasiilia, Kesk-Ameerika ja Mehhiko hõimude seas.

Kogukondliku maaviljeluse laia leviku tõttu peab Kropotkin seda universaalseks, kuigi mitte ainsaks, algelise põllumajanduse vormiks. (Kropotkin 2013: 75-76)

Külakogukonnas aset leidnud kogukondlik maaharimine ei tähendanud aga kogukondlikku tarbimist. Külakogukonnas sai reegliks süüa lõunat väiksemas sugulaste või kaaslaste ringis, mis oli hakanud kujunema juba klanniperioodi lõpus. Ka ühiselt kasvatatud toit jagati majapidamiste vahel ära, kui kogukondlikuks kasutuseks mõeldud osa oli ladustatud. Samas hoiti ka kogukondlike söömingute traditsiooni alles, kogunedes ühiseks söömaajaks mitmesugustel sündmustel, nagu pulmad, matused, religioossetel pidustustel, jne. Kropotkin lisab ka, et kui põldude ühise kündmise ja külvamise komme oli ammu lõppenud, oli ikkagi hulgaliselt põllumajanduslikke töid, mida tehti kogukonna poolt, nagu heinamaade niitmine ja kanalite kaevamine. (*Ibid*: 76-77)

Kropotkin näeb külakogukonda olulise vahendina, mis aitas barbaritel vaenulikule loodusele vastu astuda. Samuti oli see aga vahendiks kavalamate ja tugevate rõhumise vastu, mis oleks neil aegadel võinud kergelt areneda. Õigusemõistmise poole pealt oli iga indiviidide vaheline tüli kogukondlik afäär ja kohtumõistmisega tegelesid vahendajad või vahekohtunikud, väga tõsiste juhtumite puhul viidi asi aga rahvakogunemisele, mis pidi leidma otsuse. Otsused esitati tingimuslikus vormis, ehk: „selline on kompensatsioon, kui pahategu saab tõestatud.“ Tõestamine oli aga kuue või kaheteistkümne vandemehe ülesanne, kes pidid fakte vandega kinnitama või ümber lükkama, vastuolude korral pöörduti jumaliku kohtumõistmise poole. Rahvakogunemise otsuste täidesaatmise tagamiseks polnud muud võimu peale selle enda moraalse võimu. See oli aga niivõrd suur, et säilis ka feodaalkorra aegadel. Huvitavana võib välja tuua ka fakti, et võitlusega lõppenud tüli kõrvalt vaadanud meest koheldi samaväärselt süüdlasega. (Kropotkin 2013: 78-79)

Külakogukondade ajal laienes solidaarsustunnete poolt omaks võetud inimeste ring. Hõimud ühinesid hõimkondadeks ja need omakorda konföderatsioonideks, ning solidaarsus laienes seeläbi ka teistele. Kropotkin toob näiteks heruskide ja sueebide ühinemise sikambritega, kvaadide ühinemise sarmaadidega ning sarmaadide ühinemise alaanide, karpide ja hunnidega. Nendest liitudest said tulevaste rahvuste alged. (*Ibid*: 81-82)

Kropotkin peab ka rahvasterände aegseid sõja takistamiseks või sellele alternatiiviks loodud tavasid rahvusvahelise õiguse algeks. Selles osas toetub ta Maine'ile ja Nys'le. Barbarid ei olnud Kropotkini väitel sellised sõjakad olendid, nagu neid tihti kujutatakse, ning eelistasid

sõjale rahulikku elu. Just inimese rahumeelsust näeb ta põhjusena sõdalase elukutse tekkeks, millest hiljem tekkis pärisorjus. (Kropotkin 2013: 82)

Samuti väidab ta, et „tolle aja vaim“ ei olnud vajaduste rahuldamiseks valitsuse poole pöörduda, vaid ise lahendusi leida. Selle tulemusel tekkisid kuni viieteistkümnenda sajandini Euroopat justkui võrgustikuna katnud gildid ja vennaskonnad. Analooge sellele leiab Kropotkin oma kaasajast kabiilide, mongolite, malaialaste jt seast. (Kropotkin 1896: ptk 3)

4.3. Kropotkini kaasaegsed barbarid

Kropotkin näeb raskusena kunagiste barbarite tavade taastamisel andmete puudust, kuid samas näeb ta ka lahendust peaaegu indentses ühiskondlikus korralduses elavate (tema) kaasaegsete hõimude tavade uurimises. Ta toob näiteks Ülem-Leena steppides olevad burjaadide külakogukonnad, toetudes muuseas ka Vene ajaloolase Schapovi kirjeldusele. Need burjaadid elavad ühendperekondades (ehk perekondades, kus mitu põlvkonda on koondunud ühte majapidamisse), milles iga perekond elab küll eraldi hütis, kuid need asuvad sama tarandiku piires. Samuti töötab ühendperekond põldudel ühiselt ja jagab ühiselt karja ning majapidamisi. Külakogukonna moodustavad aga mitmed kobaras elavad ühised majapidamised, mitmed külakogukonnad aga hõimu, ning sealsed nelikümmend kuus hõimu või klanni on ühendatud üheks konföderatsiooniks. Maa eraomandus burjaatide seas puudub: maa kuulub kas külakogukondadele või konföderatsioonile, ning vajadusel jaotatakse maa rahvakogunemisel uuesti ära. Burjaadide seas kiirelt areneva varandusliku ebavõrdsuse põhjusena näeb Kropotkin Venemaa valitsuse mõju, mis omistab liialt suure tähtsuse kohalikele valitavatele vürstidele. Burjaadidel on ka tavad vaesemate aitamiseks: näiteks karja kaotanud perekonnale annavad rikkamad pered mõned lehmad ja hobused, et ta saaks taastuda, puudust kannatavad inimesed saavad süüa ja magada oma suguvendade hüttides, kus neile on tavadest tulenevalt alati koht olemas. Huvitavana võiks burjaadide kohta välja tuua ka seda, et nad müüvad oma vilja külakogukonna või mitme perekonna peale ühiselt. Külakogukonnal on oma teraviljalaod, kogukondlik küpsetusahi ja oma sepp, kes ei või teiste kogukonna liikmete käest kunagi tasu võtta. Tavaks on ka, et müümine ja ostmine kogukonna siseselt aset ei leia, see ei käi aga teiste kogukondadega kauplemise kohta. (Kropotkin 2013: 83-84)

Kropotkin toob näiteks ka kabiilid, kes on burjaadidest veelgi arenenumad barbarid. Kabiilid on ajaloos tundnud palju üleminekuid, olles mõnikord järginud ka moslemite pärilusseadust aga hiljem naastes taas oma tavaõiguse juurde. Selle tulemusena eksisteerib neil maa eraomandus üheaegselt kogukondliku omandusega. Nende ühiskondliku korralduse aluseks on aga külakogukond, mis koosneb mitmest, väidetavalt ühise päritoluga, ühendperekonnast. Mitmed külad moodustavad omakorda klannid või hõimud ja hõimud omakorda konföderatsioonid. Samamoodi võivad omavahel liitu astuda ka mitmed konföderatsioonid. Kabiilide seas ei ole muud võimu peale külakogukonna rahvakoosoleku, millest võtavad osa kõik mehed, ning otsused võetakse vastu ühehäälselt – ehk arutelud jätkuvad seni, kuni kõik kohalolijad nõustuvad või alluvad mingile otsusele. Samuti ei ole külakogukonnas mingit eraldi võimu otsuse kehtestamiseks. Külakogukonna rahvakoosolek valib enda juhtkonna, määrab ise makse ja korraldab kogukondlike maade ümberjagamist ning üldkasulikke töid. Seejuures suur hulk tööd tehakse ühiselt. Kuna kabiilidel on juba eraomand, on nende seas ka rikkaid ja vaeseid. Kuid rikaste ja vaeste välises käitumises pole mingit erinevust, ning kui vaene kutsub mingi töö juurde abi, töötab rikas tema põllul samamoodi, nagu vaene tema omal. Lisaks on külakogukonnal ka omad kõrvalepandud aiad ja põllud, mida mõnikord haritakse ühiselt vaesemate liikmete jaoks. Samuti on külakogukonnal kombeks võtta osana trahvide ja maksurahast ka liha, jagamaks seda vaesematele perekondadele, kes muidu endale liha lubada ei saa. Kropotkin toob ka välja mõned kabiilide huvitavad kombes, nagu turuplatsidele, kaevudele, kanalitele, mošeedele ning mõndadele teedele sõjaajal antud kaitse. (Kropotkin 2013: lk 84-87)

4.4. Vähemuste domineerimise teke

Külakogukonna ajast toob Kropotkin välja ka kahesuguseid laiemalt levinud föderatsioone: ühelt poolt külade föderatsioonid, mis loodi eneste kaitsmiseks ja milles peituvad tänapäevaste rahvuste alged, ning teiselt poolt domineerivate vähemuste ühendused, mis üritasid endale võimu haarata lähtudes Rooma traditsioonist ja toetudes kristlikule kirikule. (Kropotkin 1896: ptk 3) See on üheks kaasaegse riigi tekkimise algeks.

Põhjuseid sellise vähemuste domineerimise tekkeks on Kropotkini järgi mitu. Ühelt poolt tegi selle võimalikuks inimese rahumeelne iseloom, mille tõttu inimene sõdurina teenimisele

rahulikku elu eelistas. Seetõttu usaldati territooriumi kaitsmine kellelegi, kes koondas enda ümber sõdalaste või röövlite salga, samal ajal kui enamus tegeles maaharimisega ja karjakasvatusega. Sellest hakkaski Kropotkini arvates välja kujunema sõjaline jõud: „Ning see kaitsja hakkab peagi varandust korjama: ta annab hobuseid ja rauda (mis oli tol ajal väga kallis) viletsale maaharijale, kellel pole ei hobust ega atra, ja alandab ta orjusesse.“ (Kropotkin 1896: ptk 3) Relvastatud salkade eluviis pakkus palju paremaid vahendeid rikastumiseks kui maaharimine – selle kaudu sai röövida orje, kariloomi ja rauda. Tol ajal, 6.-7. sajandil, oli maad küllalt ja ei olnud puudust seda harida soovijatest. Küll aga vajasid maad harida soovijad selleks vahendeid. Neid vahendeid pakkusidki relvastatud salgad, andes talupoegadele kariloomi ja rauda (raud oli tol ajal äärmiselt hinnatud) maaharimiseks, ning andes samal ajal teatud hulga aastaid võla tasumise kohustusest vabaks ja pakkudes kaitset röövretkede eest. Ja kui talupoeg peale rasket võitlust halva saagiga, kahjurite ja loodusjõududega lõpuks oma võlga tasuma hakkas, langes ta isanda orjusesse. Kropotkini sõnul ei ole kahtlustki, et rikkus sellisel moel kuhjus, ning võim järgneb alati rikkusele. (Kropotkin 2013: 93)

Teise vähemuse võimu tekke põhjusena näeb ta seaduste moodustamise traditsiooni kadumist rahva seast, mille tulemusena mäletasid tavaõiguse pretsedente sisaldavaid laule ja värse üksnes vähesed perekonnad, kes muutsid selle enda erialaks, säilitamaks seaduste puhtust ja rikkumatust ning andes seda rolli edasi isalt pojale. (Kropotkin 1896: ptk 3) Ta väidab isegi, et õigusemõistmine oli kuningate võimu rajamisel olulisem kui sõjaline jõud ja rikkus. Barbarite külakogukond üritas alati võimalikult kiirelt tülidele lõpu teha. Kohtuotsuse tegi rahvakoosolek, määrates kompensatsiooni kannatanule ja trahvi kogukonnale. Selliselt lahendati kogukonnasiseseid tülisid, kuid tülid erinevate kogukondade vahel olid keerulisemad. Sel juhul osutus keeruliseks leida väljastpoolt vahekohtunikku, kellega mõlemad pooled nõustuksid. Selle tulemusel muutus harjumuspäraseks võtta kohtunikud nendest perekondadest, kellel oli seaduste mäletamise maine. Tol ajal säilitati seaduseid lauludena, värssidena, saagadena jne. Sellisel moel sai seaduste tundmine mingite perekondade ülesandeks, kes andsid seda järglastele edasi. (Kropotkin 2013: 93-94)

Samamoodi käis ka Venemaal normannide valimine kohtunikeks ja sõjalisteks juhtideks, mis oli põhjustatud klannide vahel tekkinud pingetest ja vajadusest kohtunike järele, keda kõik tunnustaksid. Selline hertsogite ja suurvürstide valimine sadade aastate jooksul samast perekonnast tuleb kirjutada eelkõige selle arvele, et slaavlased pidasid normanne paremateks

seadusetundjateks, keda mitmed slaavlaste hõimkonnad usaldasid. Seejuures oli ruunikirja kasutamine vanade tavade edasiandmisel normannidele kindlasti eeliseks. Hiljem aga võib näha kalduvust valida (kohtu)otsusetegijad kristliku vaimulikkonna seast, mis tol ajal oli endiselt juhitud praeguseks unustatud kristluse alusprintsipiibist – et kättemaks ei ole õigluse kehtestamine. Tol ajal hoidis kristlik vaimulikkond kirikuid avatuna varjupaiga otsijatele ja tegutsesid meelsasti vahekohtunikenä, astudes alati vastu vanale hõimuprintsiibile õiglusest, mis nägi ette vere eest verega tasumist. Kõigil sellistel õigusemõistmise juhtumitel läks trahv alati kogukonnale ja seda kasutati üldkasulikeks töödeks ja territooriumi kaitseks. Seega oli üsna loomulik, et trahviraha anti otse otsuseleidja (kohtuniku) kätte, kes vastuseks pidi otsuse täide viima ja hoidma alal relvastatud meeste salka, millele usaldati territooriumi kaitsmine. (Kropotkin 2013: 94-95). Kaheksandal ja üheksandal sajandil sai see üldiseks tavaks isegi siis, kui otsuseleidja oli piiskop, millest võrsus „piiskopide ilmalik võim üheksandal, kümnendal ja üheteistkümnendal sajandil.“ (Kropotkin 1896: ptk 3)

Seeläbi tekkis alge sellele, mida praegu nimetatakse seadusandliku ja täidesaatva võimu ühinemiseks – kohtuvõim ja sõjaline võim koondusid ühe isiku kätte. Kuid hertsogi, piiskopi või kuninga volitused piirdusidki üksnes nende kahe toiminguga. Nad ei olnud rahva valitsejad ega maakaitseväge juhid – ülim võim kuulus endiselt rahvakoosolekule ja maakaitseväge marssis omaenda valitud juhi all, kes oli kuningaga võrdne. Tol ajal tähendas kuningas (*konung, koning, cyning*) üksnes ajutist meestesalga juhti. Hilisem austus kuninga isiku vastu tol ajal veel ei eksisteerinud. (Kropotkin 2013: 95)

Selle tulemusena tundus Euroopa Kropotkini järgi liikuvat kümnenda ja üheteistkümnenda sajandi paiku suunas, mille võime leida Aafrika kuningriikidest või idamaade teokraatiast. Kuid seda ei juhtunud, sest „barbari vaim“ „mis oli seitse või kaheksa sajandit õhutanud inimesi leidma oma vajadustele rahuldust individuaalse algatuse läbi ning läbi vabade kokkulepete vennaskondade ja gildide vahel“ – püsis küldes ja väikelinnades visalt. Selle tulemusena puhkes üheteistkümnendal ja kaheteistkümnendal sajandil linnakogukondade revolutsioon, mis takistas despootia ja teokraatia edasist arengut:

See revolutsioon, mida enamus ülikoolide ajaloolastest eelistab ignoreerida või alahinnata, päästis Euroopa seda ähvardanud õnnetusest. See peatas teokraatlike ja despootlike kuningriikide arengu, milles meie tsivilisatsioon oleks väga vabalt peale mõne sajandi pikkust ülespuhutud hiilgust hävida võinud, nagu oli juhtunud

Mesopotaamia, Assüüria ja Babüloni tsivilisatsioonidega. See tegi teed uuele eluviisile: vabade kommuunide omale. (Kropotkin 1896: ptk 3)

5. Vabad kommuunid ja riigivõimu tugevnemine

Vabalinna staadium on Kropotkini järgi hõimule ja külakogukonnale järgnev tsivilisatsiooni staadium. Vabalinna mõistele sarnase tähendusega kasutab ta vaba kommuuni mõistet, mis erineb üksnes selle poolest, et võib lisaks vabalinnale tähistada ka iseseisvat külakogukonda. Vabade kommuunide, või vabalinnade, staadiumi all peab Kropotkin meie tsivilisatsioonist kõneldes silmas perioodi kümnendast kuueteistkümnenda sajandini, mis algas vabalinnade moodustamisega ja lõppes tsentraliseeritud riigi tekkega. Seejuures näeb ta vabade kommuunide staadiumi kõrgajana 10.-12. sajandit.

5.1. Kommuunide tekke põhjused

Kümnendast üheteistkümnenda sajandini toimusid Euroopas ülestõusud kujunenud feodaalkorra murdmiseks. Nii linnad kui ka väikseimad alevid ja külad asusid heitma endalt ilmalike ja vaimulike isandate iket. Selle tulemusel tekkisid vähem kui saja aastaga kogu Euroopas vabalinnad, ning kõikjal omas see revolutsioon sarnaseid jooni. (Kropotkin 2013: 96-97)

Tol ajal ei püüelnud feodalism veel külakogukonna hävitamise poole. Feodaalisand oli küll kehtestanud talupoegadele teoorjuse ja võtnud endale varemalt üksnes külakogukonnale kuulunud õigused (nagu maksude kogumise ja maa ainuomanduse), kuid talupojad olid säilitanud oma kogukondade kaks fundamentaalseimat õigust: maa ühisomanduse ja omaenda õigusemõistmise. Õigusemõistmise poole pealt mainib Kropotkin, et kuigi kuningas või maaisand saatsid küladesse oma kohtunikud, oli nende rolliks üldiselt üksnes kohalike vandemeeste tehtud otsuse kinnitamine ja trahviraha kogumine. Neid säilitatud õiguseid näeb ta ühe olulise alusena tekkinud revolutsiooniliikumisele. (*Ibid*: 97-98)

Samal ajal näitasid üheksanda ja kümnenda sajandi normannide, araablaste ja madjarite röövretked sõjaväeliste salkade võimetust maad kaitsta. Selle tulemusena hakati lisaks linnadele ka külasid müüridega ümbritsema, mis andis võimaluse astuda vastu ka kohalikele feodaalisandatele. Müüride kaitse all vallutasid linnad endale õiguse määrata ise rahvakogunemisel sõjaline juht ja peakohtunik. Selline protsess ei toimunud üksnes Lääne ja

Lõuna-Euroopas, vaid ka Ida-Euroopas. Seejuures oli mõnel pool tavaks valida linna kaitsjaks rahvakogunemisel valitud piiskop, kellest mõnel juhul hiljem ka kohalik pühak sai. Sel ajal leidis aset just neist vabadest kommuunidest sündinud Jumala Rahu liikumine, mis püüdis kommuunides kehtestatud rahu ka üksteisega sõdivate feodaalisandate seas kehtestada. (Kropotkin 2013: 98-99)

Samas oli Kropotkini sõnul lisaks säilinud külakogukonna põhimõtetele vaja veel midagi muud, andmaks tekkinud vabadele kommuunidele vajaliku ühtsuse. Selle vajaduse rahuldas uus ühinemismuotoorm gildide näol. Gildid ja vennaskonnad tekkisid kõikidel elualadel ja need vastasid inimloomusele omasele vajadusele vastastikuse toetuse ja õigluse järele. Seejuures toodi õigusemõistmise juures sisse inimlik element, vennalik element, gilditribunali näol, mille moodustasid süüaluse enda gildivennad, kes teda tundsid. (*Ibid*: 99-100, 104-105)

Keskaegse vabalinna tekke juures on Kropotkini arvates roll ka barbarite poolt ammuajast turuplatsidele omistatud kaitsel. Barbarid ei tundnud külakogukonna sisest kauplemist, nad kauplesid üksnes võõrastega ja kauplemiseks mõeldud kindlates kohtades. Vanade vaenude jätkamine turuplatsil oli keelatud, ning seal tekkinud erimeelsused tuli viia selle ette, kelle kaitsel all turuplats oli. Sellisest turuplatsi seisundist arenes välja linna enda vabadus. Seetõttu oli kaupmeeskonnal Kropotkini arvates ka vabalinnade juures oluline roll. Nii hakkas omakorda kujunema mõndade kaupmeeste perekondade oligarhia, mis teiste ametite gildide võimsuse kasvuga peatati. (*Ibid*: 112-113).

Vabade kommuunide teket ennast näeb Kropotkin ühiskonna loomuliku arenguna. Ta väidab, et kõik tsivilisatsioonid läbivad samu staadiume: hõimu, külakogukonna, vabalinna ja riigi. Seejuures arenevad need loomulikult teel eelnevatest välja. Seetõttu ei olnud ka keskaegsed vabalinnad Rooma linnade jätkajad, vaid barbarite külakogukonna jätkud, mis olid mõjutatud Roomast, sest eelnevate tsivilisatsioonide kogemused jäävad üldjuhul mingil kujul alati alles. (*Ibid*: 98) Keskaegse kommuuni, vabalinna, päritoluna näeb ta ühelt poolt külakogukondi ja teisalt gilde ja vennaskondi. Mitmetes piirkondades peab ta seda rahumeelse arengu, mujal aga revolutsiooni tulemuseks, pidades seejuures eelkõige silmas Lääne-Euroopat. (Kropotkin 1896: ptk 4)

Selle revolutsiooni läbi teinud kogukondades koostati ka põhikirj, mis kirjutati kas ise või kopeeriti naaberkommuunidelt. Sellise põhikirja võis kinnitada raha eest ka vürst, kuid suuremas osas tehti seda siiski üksnes endale võetud õigusega. (Kropotkin 1896: ptk 4) Kõigil

neil põhikirjadel oli üks ühine tunnus: omaenda kohtuvõimu nõue, mis tol ajal tähendas isevalitsemist. Kuid kommuunid ei olnud mingil juhul meie mõistes riigi autonoomsed osad. Need olid omaette riigid, ning täitsid kõiki riigile omaseid funktsioone, nagu sõja ja rahu üle otsustamine, liitude sõlmimine. Seejuures oli kõrgeim poliitiline võim rahvakogunemisel, ning neil oli täielik suveräänsus siseasjades. Nende erinevus kaasaegsest riigist seisneb selles, et puudus kaasaegsele riigile omane tsentraliseeritus. Igal grupil oli linna sees suveräänsus. Linn oli tavaliselt jagatud kas kvartaliteks või sektsioonideks, mis kõik olid omaette suveräänsed, omades omaenda kaubandust, kohtuvõimu, valitsust ja foorumit. Seega oli keskaegne vabalinn justkui topeltföderatsioon: ühelt poolt olid elanikud ühinenud linnaosadeks ja sektsioonideks vastavalt territoriaalsele paiknemisele, teisalt aga gildideks ja vennaskondadeks vastavalt oma ametile. (Kropotkin 2013: 106-107)

Saja aasta jooksul levis see liikumine üle Euroopa ja nende kogukondade põhikirjade ja korralduse sarnasus on hämmastav. Neist kogukondadest arenesid hiljem välja sellised linnad nagu Firenze, Veneetsia, Amiens, Nürnberg ja Novgorod. (Kropotkin 1896: ptk 4).

Vabaduse saavutamine ei olnud kommuunide jaoks kerge. Keskaegne vabalinn pidi pidama raskeid lahinguid vabaduse saamiseks ja selle säilitamiseks. Üksnes vähesed linnad saavutasid vabaduse ühe hoobiga, ning tihti kaotasid selle sama kergelt. Ei tohi unustada, et keskaegse vabalinna ümber laius terve maa, mis oli allutatud feodaalkorrale. Varasemalt oli iga külakogukond langenud mingisuguse ilmaliku või vaimuliku isanda võimu alla, kelle kodu oli muutunud lossiks, ning kellede röövretked mõjusid talupoegadele laastavalt, jätmata mainimata nende kehtestatud makse ja töökohustusi. Seetõttu pidi enamus linnu pidama sajanditepikkusi võitlusi vabaduse saavutamiseks ja säilitamiseks. Kropotkin toob näiteks Cambrai linna, mille esimene revolutsioon toimus 907. aastal, ning peale kolme või nelja sellele järgnenud ülestõusust sai 1076. aastal oma põhikirja. See põhikiri muudeti kahel korral (1107. ja 1138. aastal) kehtetuks, ning taasennistati samuti kahel korral (1127. ja 1180. aastal). Seega läks iseseisvuse saavutamiseks vaja üle kaheksaja aasta pikkust võitlust. (Kropotkin 2013: 118-119)

Vaenulikust feodaalkorrast ümbritsetuna olid linnad sunnitud enda vabaduse kindlustamiseks sõdima linnamüüridest väljaspool. Linnadest saadeti küladesse emissare neid mässule õhutama, nad võtsid külasid oma ühendustesse ja asusid otsesesse sõtta feodaalisandatega. Kuid isegi neil juhtudel, kui linnadel õnnestus ümbritsevad külad feodaalorjusest vabastada

(nagu Firenze, Bologna ning mitmete prantsuse, saksa ja böömimaa linnade puhul), sõlmisid linnad feodaalisandatega leppe ilma küladega arvestamata. Nad sundisid feodaalisanda oma lossi lammutama, kuid võtsid ta linna elama ning jätsid talle alles õigused talupoegade üle. Mõndadel juhtudel ostsid kaupmehed feodaalisandatelt õigused talupoegadele, ning müüsid teistele edasi, vahetades sel juhul üksnes talupoegade omanikke. Pärisorjus säilis, ning alles kolmeteistkümnendal sajandil asuti orjust kaotama. (Kropotkin 2013: 119-120)

Sõjad losside vastu haarasid linnad ka mitmetesse vastastikesse sõdadesse. See omandas märkimisväärsed mõõtmed üksnes Itaalias, kus selle põhjuseks peab Kropotkin Sisimond'i ja Ferrari'i teostele toetudes lossidevastase sõja jätkamist. Nimelt olid mitmed linnad suutnud üksnes osaliselt feodaalisandate ikke kõrvale heita, ning olid seetõttu nende poolt sunnitud vabalinnade vastu sõdima. Seetõttu olidki Itaalia linnad peagi jagunenud Gibelliinideks ja Guelfideks. (*Ibid*: 121)

Samuti moodustasid vabalinnad ka omavahel suuri föderatsioone ja liigasid, astumaks vastu ülikute võimule. Näiteid sellistest föderatsioonidest on nii Itaaliast (nt Lombardia Liiga), Prantsusmaalt, Venemaalt kui Saksamaalt, ning just neid föderatsioone peab Kropotkin rahvusliku ühtsuse algeiks. (*Ibid*: 121-122)

5.2. Vaba kommuuni korraldus

Vabalinna korraldust kirjeldab Kropotkin järgnevalt:

Tavaliselt kasvasid rahvaarvu suurenedes ka linna müürid laiemaks ja pikemaks ning olid külgedelt piiratud tornidest, mis samuti üha kõrgemaks kerkisid, ning need kõik olid ehitatud mingi linnaosa või gildi poolt ja seetõttu näitasid isikupäraseid jooni – linn oli jagatud neljaks, viieks või kuueks osaks või sektoriks, mis kiirgasid kindluse või katedraali ümber päikesekiirtena linnavalli suunas. Igaüks neist sektoritest oli asustatud peamiselt mingi kindla „kunsti“ või tegevusala poolt, uued tegevusalad aga - „noored kunstid“ - hõivasid äärelinnad, mis aja jooksul ümbritseti uue kindlustatud müüriga.

Tänav või kogudus esindasid territoriaalset üksust, vastavalt varasemale külakogukonnale. Igal tänaval või kogudusel oli oma rahvakogunemine, oma

foorum, oma rahvakohus, oma preester, oma maakaitsevägi, oma lipp ja tihti ka oma pitsat, selle suveräänsuse sümbol. Ühendatuna teiste tänavatega, säilitas see sellest hoolimata oma iseseisvuse.

Ametialane üksus, mis oli tihti rohkem või vähem ära tuntav linnaosast või sektorist, oli gild – ametiühing. Viimatimainitud olid samuti omad pühakud, omad kogunemised, oma foorum ja omad kohtunikud. Gildil oli oma raha, oma maaomand, oma maakaitsevägi ja lipp. Olid ka oma pitsat, suveräänsuse sümbol. Sõja korral ühines selle maakaitsevägi, eeldades et seda peeti kasulikuks, teiste gildidega ja heiskas oma lipu linna suure lipu kõrvale. (Kropotkin 1896: ptk 4)

Linn oli seega liit linnaosadest, kogudustest, gildidest ja tänavatest, kellel kõigil oli oma rahvakogunemine, oma kellatorn, oma lipp ja oma kohtunikud. Linnad ise olid oma välispoliitikas vabad, luues liite kellega soovisid ja omades välissuhetes kõiki kaasaegse riigi osasid. Samuti pandi neis linnades avalikule arvamusele toetudes alus ka sellele, mida hiljem hakati rahvusvaheliseks õiguseks nimetama. (*Ibid*: ptk 4)

Linn kaitses ennast ka vallutajate vastu või võitles naabruskonna feodaalisandatega, määrares selleks igal aastal ühe või kaks juhti maakaitsevägele. Samuti hoiti vajadusel ka sõjaväelist kaitsjat piiskopi või mingi kindla perekonna vürsti näol. Näitena toob Kropotkin Guelfid ja Gibelliinid Itaalias, Rjuriku perekond Venemaal ja Algirdas Leedus. Samas aga jälgis linn hoolikalt, et vürsti võim ei laieneks väljapoole tema vastutusala. (Kropotkin 1896: ptk 4)

Ka vabalinna majanduslik korraldus on huvitav ja Kropotkini sellekohane kirjeldus väga värvikas, kuid mõndade autorite arvates ka liialt positiivne. Kogu sisekaubandusega tegelesid gildid, mitte üksikud käsitöölised ja hind määrati ühise kokkuleppega. Väliskaubandusega tegeles ainuõiguslikult linn, alles hiljem muutus see üksikute kaupmeeste monopoliks. Samuti korraldas linn elanike varustamise tarbekaupadega. (*Ibid*: ptk 4)

Kropotkin ei jäta mainimata vabalinnades toimunud sisemisi võitlusi. Kuid neid ei näe ta negatiivsetena, vaid tagatisena vabaks eluks, mis viisid edasimineku. Toetudes Leo, Botta, Sismondi, Ferrari, Cappino ja teiste arvamusele, näeb ta neid konflikte vajalikuna uuendusteks, mis tagaksid heaolu kõigile elanikele. Samuti usub ta, et rahu kehtestamine teeb tihti rohkem kahju kui kasu, ning et need võitlused olid üheks vabalinnade õitsengu põhjuseks. (Kropotkin 1896: ptk 5)

5.3. Vabade kommuunide häving ja riigivõimu kindlustumine

Vabalinnade hävingule aitasid kaasa mitmed tegurid, nende seas ka linnade endi poolt tehtud vead. Viieteistkümnenda sajandi teiseks pooleks hakkasid juba kujunema Rooma eeskujul ülesehitatud võimsad riigid. Igal maal oli mingi feodaalsiand muutunud teistest võimsamaks ja loonud enda leeri soodsalt paigutatud küladesse, mille ta pärisorjade abiga kindlustatud linnaks muutis. Selles keskuses asus feodaalisand koguma sõjasulaseid ja vasalle, ning samal ajal kogunes sinna ka Rooma õiguse vaimus õpetatud seadusetundjad, kes tsesarismi ideaalist lähtudes toetasid agaralt feodaalisanda püüdlusi ainuvõimule. Samas suunas töötas ka katoliku kirik. Olles ebaõnnestunud ürituses luua Euroopas teokraatlik impeerium, asuti püüdlema ainuvalitseja poole, kes siiski alluks ülempreestri. Selleks kuulutasid nad võimu koguvad valitsejad jumala asemikeks maa peal, ning andsid nende käsutusse oma ministrite riigimeheoskused, rahalise toetuse ja samuti ka vaeste seas säilitatud soosingu. Kuna linnad ei suutnud või ei tahtnud talupoegi vabastada ning rüütlitevahelisi laastavaid sõdasid lõpetada, pöördusid talupojad nende lootustega kuninga, keisri või suurvürsti poole. (Kropotkin 2013: 128-129)

Monarhia kujunemiskohtadena näebki Kropotkin just maakohti:

Olles asjatult üritanud kehtestada oma võimu Reimsis või Laonis, olid Pariis, külade ja väikelinnade kogum, mida ümbritses rikas maakoht, mis ei tundnud veel vabalinnade elu; Westminster, rahvarohke Londoni linna väravate ees; Kreml, ehitatuna Moskvast jõe kaldale rikaste külade keskele, olles ebaõnnestunud Suzdalis ja Vladimiris - aga mitte kunagi Novgorod, Pihkva, Nürnberg, Laon ega Firenze - need, kus kuninglik võim sepistati. (Kropotkin 1896: ptk 5)

Samuti leidsid suurenevad autokraatiad toetust ka linnades endis tekkinud jagunemistest. Selle asemel, et võtta kõiki linna asunud elanikke võrdsetena, hakati tegema vahet vanade perekondade ja uustulnukate vahel. Seejuures jäi kogukondliku kaubanduse ja maade haldamine üksnes vanadele perekondadele. Seetõttu muutus kunagine kogukondlik kaubandus teatud perekondade privileegiks, ning seejärel ka individuaalseks, mis tõi kaasa rõhuvate trustide tekke. (Kropotkin 2013: 129-130) Oma senisest rollist linna heaolu tagajana muutus kaupmeeste gild vahemeheks ja hakkas rikastuma vaheltkasuga. Samuti ühinesid kaupmehed

linnaisanda või kuningaga, kaitsmaks oma õigusi monopolile madalamate ühiskonnakihtide eest. Sellise kaubanduse ainuisikuliseks muutumisega, said vabalinnad hävitava hoobi. Tekkis ka konflikt „vanade kunstide“ ja „noorte kunstide“ vahel, milledest viimastele ei soovitud esimestega samu õigusi omistada, mis viis kas eduka või edutu revolutsioonini.

Selliseid rahutusi kasutas aga ära kuningas või feodaalisand, kes nägi võimalust ühe või teise poolega ühinedes oma võimu suurendada. (Kropotkin 1896: ptk 5) Seeläbi kuueteistkümnendaks sajandiks kujunenud varanduslik ebavõrdsus andis kuningavõimule vaeste näol linnas tugevad liitlased. (Kropotkin 2013: 129-130) Ka aitas vaesema elanikkonna ja talupoegade vaenulikkuse tekkele kaasa feodaalsianda linna elama asumine, kes laostas linna moraalselt oma eluviisi, soosingute ja intriigidega. Selle tulemusena hakkasid linnaelanikud teda jäljendama, jagama tema ambitsioone ja muutusid seeläbi ise feodaalsandaiks, hakates rikastuma talupoegade arvelt ja kaubandusega. Selle tulemusena muutus talupoegade suhtumine linnadesse jahedaks, ning kui kuningas hakkas linnu endale allutama, hoidsid talupojad tema poolele. (Kropotkin 1896: ptk 5)

Peamise põhjusena vabalinnade hävinguks toob Kropotkin välja muutuse inimeste mõtteviisis, mis oli muudetud kanoonilise õiguse ja Rooma õiguse õpetuste poolt. Kui varasemalt oli eurooplane olnud põhimõtelt föderalist ja nägi ennast kogu ühiskonna lähtekohana, siis kristliku kiriku ja Rooma õiguse mõju all muutus inimene võimule vastuvõtlikumaks. Ta „armus võimu,“ nagu Kropotkin kirjutas. (*Ibid*: ptk 5) Kui kommunis leidis aset madalamate kihtide revolutsioon, pöörduti päästja poole, allutades ennast sellega diktaatorile:

Ning kui päästja ilmus: kui kuningas, kindlustatuna enda poolt loodud segadusest mingi linna foorumil, toetatuna ülemäära rikka kiriku poolt ja olles järgnetud alistatud ülikute ja nende talupoegade poolt, koputas linnavärvatele, lubades „alamatele klassidele“ kuninglikku kaitset rikaste vastu ja allaheitlikele rikastele kaitset mässuliste vaeste vastu, ei olnud võimu haiguse poolt nõrgestatud linnadel jõudud talle vastu astumaks. (*Ibid*: ptk 5)

Samuti aitasid kuningavõimu tugevnemisele kaasa taaskordsed idast tulevad rahvaste sissetungid. Mongolite, türklaste ja moslemite sissetungid panid aluse sõjaliste riikide tekkele, mille eesmärgiks oli neile vastu astuda. (Kropotkin 1896: ptk 5)

5.4. Vastuhakud ja ülestõusud riigivõimu vastu

Kropotkin on ka arvamusel, et kaasaegse riigi võit selliste vabade institutsioonide üle ei olnud mingil juhul absoluutselt kindel. Eriti ajal, kui Kesk-Euroopas tekkis tohutu rahvaliidumine, mis oli kujult küll religioosne, kuid põhimõtetelt võrdsusele ja ja kommunistlikele püüdlustele suunatud.

Keskaegne reformiliikumine ei olnud Kropotkini väitel pelgalt liikumine katoliku kiriku korrumpeerituse vastu. Lisaks piibli tõlgendamise vabadusele oli selle liikumise üheks nõudeks ka kogukondlike maade tagastamine külakogukondadele ja feodaalorjuse kaotamine. Samuti olid sellele liikumisele omased kommunistlikud ideed (ühisomandus, ebavõrdsuse kaotamine, aga ka demokraatia selle tegelikus tähenduses). Üksnes tohutute veresaunade tulemusel suudeti need liikumised maha suruda. Näiteks Saksamaal hinnatakse Kropotkini andmetel talurahvasõja mahasurumise tulemusel ohvrite arvuks kuni 150 000 inimest. Seda liikumist kirjeldab ta järgnevalt:

Juba neljateistkümnendal sajandil (1358.a. Prantsusmaal ja 1381.a. Inglismaal) tärkasid kaks sarnast liikumist. Kaks võimsat ülestõusu, Žakerii ja Wat Tyleri ülestõusud, raputasid ühiskonna alustalasisid. Mõlemad olid siiski eeskätt suunatud aadli vastu ning kuigi need mõlemad said lüüa, olid nad purustanud feodaalvõimu. Talupoegade ülestõus Inglismaal tegi lõpu pärisorjusele ja Žakerii ülestõus Prantsusmaal haavas pärisorjust niivõrd tõsiselt, et sellest alates pärisorjus üksnes vegeteeris, saavutamata võimsust, milleni see jõudis hiljem Saksamaal ja kogu Ida-Euroopas. Kuueteistkümnendal sajandil tekkis sarnane liikumine Kesk-Euroopas. Hussiitide ülestõusu nime all Böömimaal, anabaptismi nime all Saksamaal, Šveitsis ja Madalmaades, oli see - arvestamata feodaalisandate vastast mässu - täielik ülestõus riigi ja kiriku vastu, Rooma ja kanoonilise õiguse vastu, algse kristluse nimel. (*Ibid*: ptk 6)

Talupojad hakkasid mässama, ajades minema feodaalisanda kohtunikud ning preestrid ja asudes isandailt maid tagasi võtma ning kommuune moodustama. Ning alles sadade tuhandete talupoegade tapmise järel õnnestus see liikumine maha suruda. Luterlik reformatsioon on Kropotkini jaoks üksnes selle indiviidi vabadusele ja kommunismile suunatud liikumise mahasurumisele järgnenud revolutsioonilisest iseloomust ja olulisusest ilmajäänud liikumine.

Seejuures oli Luter ise üks neist, kes vägagi innukalt toetas nende liikumiste mahasurumist. Selle ülestõusu mahasurumise järel on kaasaegse riigi olemasolu olnud kindlustatud. (Kropotkin 1896: ptk 6)

Järgnevate sajandite jooksul asusid riigid välja juurima varasemaid institutsioone: külakogukondade rahvakogunemised kaotati koos nende kohtute ja iseseisvate valitsustega, nende maad aga konfiskeeriti; gildid rüüstati ja nende vabadused kaotati, asetades nad korrumpeerunud riigiametnike võimu alla; linnadelt võeti senine iseseisvus, nende kohtud, valitavad kohtunikud ja valitsused koos iseseisvate koguduste ja gildidega kaotati. Selle poliitika ja riigiga alati kaasnenud sõdade tulemusena muutusid senised rikkad piirkonnad vaesteks, senini korralikuna hoitud linnu ühendavad teed lagunesid, ning tööstus, kunstid ja teadus asusid langusesse. Samuti keelati kodanikevahelised ühendused, kuna juhtiv idee oli, et riik ja selle kirik pakuvad kodanikele kõik vajaliku – riik riigis ei ole lubatud. (Kropotkin 2013: 133-135) Sellega suudeti kaasaegse riigi, tsentraliseeritud riigi, olemasolu sellisel määral kindlustada, et tänapäeval ei seata riigi õigsust ja vajalikkust enam isegi kahtluse alla.

6. Järelokaja Kropotkinile

6.1. Kriitika

Kuna Kropotkini filosoofia keskendus rohkem eetikale ja anarhokommunismile, ei ole tema ajalookäsitlus erilist kriitikat saanud. Siiski, Kropotkini ajalookäsitlusele on ette heidetud dualismi, mis ilmneb ajaloo jooksul pidevalt võimu ja vabaduse (riigi ja ühiskonna) teineteisele vastandamises vastandamises. Samuti ka fatalismi, mis seisnes anarhia nägemises evolutsiooni järgmise etapina ning seetõttu anarhia saabumise paratamatuks pidamises. Kui evolutsioon peaks suunduma anarhismi poole, on tegelik ajalugu sellega vastuolus. (Miller 1984: 74-78)

Tõepoolest tundub Kropotkini käsitluses olevat läbi ajaloo võimu ja vabaduse vastandamine. Selle põhjus pärineb tema eetikakäsitlusest, milles ta eristab inimestel kahesuguseid kalduvusi, milledest esimesed viivad teiste allutamisele enda huvides, teised aga koostööle ühiste eesmärkide nimel. Need kalduvused järeltas ta seejuures justnimelt inimajaloo uurimisest. Mis puutub aga fatalismi ja anarhia nägemisse evolutsiooni järgmise etapina, siis see kriitika tundub olevat märgist mööda lastud. Kropotkin ei väida, nagu oleks anarhia saabumine paratamatu. Pigem peaks ütleva, et anarhia saabumine on Kropotkini järgi paratamatult vajalik. Tuues välja häiriva mustriga varasemate tsivilisatsioonide juures, milles tsentraliseeritud riigi väljakujunemisele on alati järgnenud tsivilisatsiooni häving, ütleb Kropotkin, et me kas hävitame riigi või riik hävitab meid (Kropotkin 1896).

Peter Marshall heidab Kropotkinile ette, et ta üritas tihti kõike ühe printsiibi põhjal seletada, ning ei võtnud arvesse skeemi sobimatuid tõendeid. Samuti peab Marshall problemaatiliseks Kropotkini poolset objektiivse eetika loomist loodusteadusliku lähenemise alusel. Loodusvaatluste põhjal moraalsete otsustuste tegemisega sooritas Kropotkin Marshalli väitel „naturalistliku eksituse.“ Ehk ta järeltas sellest, mis on, seda, kuidas peaks olema. Ka peab ta problemaatiliseks Kropotkini usku, et ühiskonna puhul saab rakendada loodusteadustega sama uurimismetoodikat, kuna loodusteaduste uurimisel saadud tulemusi saab kontrollida, ühiskond on aga muutuv. (Marshall 2008: 337)

Esimene neist kahest etteheitest on ilmselt mõeldud vastastikuse abi olulisuse rõhutamise vastu evolutsiooniteoorias. Ka Kropotkin ise tunnistab, et keskendudes vastastikusele abile,

jätab ta tähelepanuta vastandlikud faktid, ehk konkurentsi puutuvad. Seda eelkõige seetõttu, et tol ajal oli konkurentsist väga palju kirjutatud ja sellekohaseid fakte esitatud - tihti ülepaisutatutena - ning Kropotkini peamiseks eesmärgiks oli vastastikuse abi ja koostöö olulisuse ning olemasolu rõhutamine. Samuti ei eita ta konkurentsi olemasolu ning peab seda kas koostööga võrdselt oluliseks või olulisuselt järgmiseks teguriks evolutsiooni juures. (Kropotkin 2013: vii-xiv) Eetika koha pealt on aga Kropotkinile naturalistliku eksituse omistamine ilmselt tema väärnimõistmine. Kropotkin ei üritanud luua moraali loodusvaatluste põhjal, vaid nähes sotsiaalsuses ja ühiskondlikus elus moraali tekke põhjust, andis ta eetikale objektiivse aluse. Tuues välja mõningaid sarnasusi mitmete sotsiaalsete liikide käitumises, nende seas ka inimese, osutas ta üksnes tõsiasjale, et kõikidel sotsiaalsetel liikidel tekib mingit laadi moraalsus, mis ühiskonda koos hoiab.

6.2. Andmete täpsus

Kropotkini kirjeldusi primitiivsetest ühiskondadest on paljude poolt kiidetud. Samuti on tema kirjeldusi kommunistlikeks nimetatud ühiskondadest nimetatud suurepäraseks etnograafilisteks mudeliteks. Enamus antropoloogilistest tekstidest kinnitab Kropotkini väiteid hõimuelu ja loomuseisundi kohta (Edwards 1980), kuid paraku filosoofid kalduvad neid ignoreerima. (Morris 2004: 178-197) Samuti on kinnitatud Kropotkini kirjeldused küttide-korilaste kohta (Cummings 2014). Küll aga võib Kropotkini täpseid kirjeldusi primitiivsetest ühiskondadest kritiseerida sellelt kohalt, et tavade türanniat ei ole piisavalt arvesse võetud. (Woodcock 1986: 24)

Kropotkini panus vastastikuse abi olulisuse rõhutamisel evolutsioonis on olnud samuti väga oluline. Mitmed bioloogid, nende seas ka Gould, on tunnistanud Kropotkini poolt välja toodud vastastikuse abi ja koostöö olulisust looduses (Gould 1997). Tema järeldused on kinnitatud ka hilisemate uuringute poolt, hoolimata kaasaegsete sotsiaalbioloogide väidetest. Kropotkin ei eksinud selles, et kõik ühiskonnad toetuvad harmoonia ja koostöö põhimõtetele ning et inimesed on koostööaltid sotsiaalsed loomad. Seda isegi rõhuvate kommunistide ja türannliku avaliku arvamuse puhul. (Marshall 2008: 336)

7. Kokkuvõte

Käesolevas töös esitas autor riigi kujunemise ja loomuseisundi kirjelduse Kropotkini käsitluses. Selle käsitluse järgi ei tekkinud ühiskond riigi loomisega ning enne riigi teket ei olnud ka kõikide sõda kõigi vastu. Riiki nähakse mitte ühiskonna alustala ja kaitsjana, vaid privileeeritud klasside tööriistana oma huvide kaitsmiseks. Samuti ei peeta loomuseisundit kõikide sõjaks kõigi vastu. Inimest nähakse alati ühiskonnas elavana, kusjuures inimkond on suurema osa oma olemasolust elanud ilma riigita. Riik, sellisena nagu meie seda teame, on alles üsna hiljutine nähtus. Seejuures toetub esitatud käsitlus ka hulgalistele kinnitatud faktidele, millega lükatakse ümber Hobbes'ist tulenevad väited inimloomuse ja loomuseisundi kohta ning kõigutatakse tugevalt ühiskondliku lepingu teooriaid.

Töö esimeses osas, peatükkides 1-2, andis autor lühida ülevaate Kropotkini elust ja vaadetest ning esitas Kropotkini ja Hobbes'i käsitlused loomuseisundist koos Kropotkini poleemikaga ühiskondliku lepingu teooriaga. Teises osas, peatükkides 3-5, esitas autor Kropotkini käsitluse inimkonna arengust erinevatel staadiumitel ning riigivõimu kujunemisest. Töö kolmandas osas, mille moodustas kuues peatükk, tõi autor välja Kropotkini suunalise kriitika ja tema poolt esitatud andmete täpsuse.

Kasutatud kirjandus

Cummings, V. Jordan, P. Zvelebil, M. (2014). The Oxford Handbook of The Archaeology and Anthropology of Hunter-Gatherers. Oxford: Oxford University Press

Gould, S. J. 1997. Kropotkin Was No Crackpot. – Marxist Internet Archive:

<https://www.marxists.org/subject/science/essays/kropotkin.htm> (kasutatud 30.01.2015)

Edwards, I.[*et al.*]. (1980). The Cambridge Ancient History Volume 1 Part 1. Cambridge: Cambridge university press 1980

Hobbes, T. (1985). Leviathan. Harmondsworth: Penguin Books

Kropotkin, P. (2013). Mutual Aid: a factor of evolution. Saint Louis: Dialectics

Kropotkin, P. 1986. The State: It's Historic Role. – Marxist Internet Archive:

<http://www.marxistsfr.org/reference/archive/kropotkin-peter/1896/state/index.htm> (Kasutatud 30.01.2015)

Marshall, P. (2008). Demanding the impossible: a history of anarchism. London: Harper Perennial

Miller, D. (1984). Anarchism. London; Melbourne, Dent

Morris, B. (2004). Kropotkin: The Politics of Community. New York: Humanity Books

Woodcock, G. (1986). Anarchism: a history of libertarian ideas and movements. London: Penguin Books

Summary

Kropotkin's Approach to the Development of the Modern State and to Human Society Before the State

The aim of this work was to introduce Kropotkin's idea of the state of nature and of the development of modern centralized state opposed to the Hobbesian idea. It was inspired by the wide spread of Hobbesian conception of the state of nature in political theory that is disproved by real facts about mankind's development. The main part of the work was based on Kropotkin's own writings „Mutual Aid: A Factor of Evolution“ and „The State: It's Historic Role,“ but other sources were also used, such as Marshall's „Demanding the impossible: a history of anarchism,“ Woodcock's „Anarchism: a history of libertarian ideas and movements,“ Miller's „Anarchism,“ Morris' „Kropotkin: The Politics of Community“ and so on.

First two chapters give a short summary of Kropotkin's life and philosophy. Also are given both Kropotkin's and Hobbes's understandings of the state of nature and Kropotkin's polemic against the theorists of the social contract (Hobbes, Locke, etc.). Chapters 3-5 present Kropotkin's conception of the development of mankind from primitive stage to the era of modern state. This is the main part of the work and follows mankind's development in the primitive tribe, in the so called savage stage, in the village community and in the free communes. Also is given the development of the domination of minorities in those eras. Sixth chapter presents some critique of Kropotkin's views and also regards the accuracy of his data.

With this work the idea of the state of nature as a condition of Hobbesian war is refuted and the state itself is not seen as the cornerstone of the society. Instead it is proposed that mankind has always lived in a society, whether in a primitive tribe or in a complex free city, and the modern centralized state is of quite a recent origin. Historical and anthropological facts are also confirming such an idea which further questions the use of Hobbesian statements and social contract theories in the field of political theory.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Märt Hallasoo

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 28.08.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Kropotkini käsitus kaasaegse riigi kujunemisest ja inimühiskonnast enne riiki“,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Kadri Simm ja Roomet Jakapi,

(juhendaja nimi)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 13.04.2016 *(kuupäev)*